

Mateusz Wyźga

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0049-4210>

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie,

Wydział Humanistyczny

email: mwyzga@up.krakow.pl

Ze współczesnych badań nad mobilnością w Europie przednowoczesnej

Recent Research on Mobility in Preindustrial Europe

Abstrakt

Artykuł przybliży postępujące w ostatnich dekadach badania nad historią mobilności i migracji przednowoczesnych. Dzięki coraz bardziej zaawansowanym metodom oraz wykorzystywanym źródłom rozwija się dyskusja nad rzeczywistym poziomem ruchliwości przestrzennej i społecznej dawnych społeczeństw. Interdyscyplinarne podejście do przedmiotu badań, łączenie technik ilościowych i jakościowych dają w rezultacie obraz dość wysokiej mobilności ludzkiej, zwłaszcza w zakresie migracji wewnętrznych i mikromobilności w dawnej Europie. Dla lepszego poznania mechanizmów migracji badania skupiają się na społecznościach lokalnych (wysyłających i przyjmujących migrantów), strategiach migracyjnych,

Abstract

The article outlines research in recent decades on the history of mobility and migration in the premodern era. The increasingly advanced methods and sources used have fueled debate on the actual level of spatial and social mobility in bygone societies. An interdisciplinary approach to the subject matter of study and the combination of quantitative and qualitative methods have resulted in a picture showing a relatively high rate of human mobility, especially with regard to internal migrations and micromobility, in premodern Europe. To gain a better understanding of the migration mechanisms, the research has been focused on local communities (both those that sent off and those that received migrants), migration strategies,

a zwłaszcza przemieszczeniach wiejsko-miejskich, będących źródłem zmiany społecznej.

and in particular on rural-to-urban movements, as sources of social change.

Słowa kluczowe

migracje, mobilność, miasto, wieś, zmiana społeczna

Keywords

migrations, mobility, urban and rural areas, social change

Wprowadzenie

Migracje ludności są złożonymi i niejednoznacznymi zjawiskami społecznymi, powodowanymi przez różne, niekiedy splątane czynniki. Zależą od płci, wieku i stanu cywilnego, kondycji społecznej, wykształcenia migrantów, jak również ich środowisk lokalnych. Dotyczy to zarówno miejsc opuszczanych, jak i stanowiących punkt docelowy przemieszczenia. Ważne pozostają również obserwacje etapowania migracji, jak i ścieżek akulturacji osób przybyłych oraz działania ich sieci społecznych. Pytanie o przyczyny przemieszczeń jest rozważane w kontekście istniejących w danym czasie i miejscu regulacji prawnych, a także kwestii osobistych migrantów, jak niepewność i strach, doświadczanie nietolerancji, ale i poczucie sukcesu. Istotne staje się również poznanie, w jaki sposób migracja zmienia życie ludzi i społeczności¹. W celu lepszego zrozumienia ludzkich przemieszczeń w dawnych czasach, zwłaszcza związanych z rynkiem pracy, proponuje się coraz to nowsze metody analizy oraz wykorzystanie różnych źródeł.

W 2007 roku Adam Walaszek przybliżył polskim czytelnikom dorobek światowej historiografii w zakresie migracji Europejczyków w latach 1650–1914². Tekst niniejszy nawiązuje do tego dzieła i rozwija niektóre zasygnalizowane tam wątki, zwłaszcza w kontekście przemieszczeń wewnętrznych w dobie przednowoczesnej³. Należą do nich np. kwestie niedocenianej dotąd mikromobilności,

¹ Maija Ojala-Fulwood, Ulla Ijäs, Pirita Frigren, „Mobility from the Long Term Perspective”, w: *Migration and Multi-ethnic Communities. Mobile People from the Late Middle Ages to the Present*, red. Maija Ojala-Fulwood (Berlin–Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2018), 1–26.

² Adam Walaszek, *Migracje Europejczyków: 1650–1914* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007).

³ Tekst niniejszy stanowi szczegółowe rozwinięcie uwag zaprezentowanych w książce mojego autorstwa: Mateusz Wyżga, *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI–XVIII wieku* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2019 [w druku]). W tym miejscu podziękowania zechcą przyjąć: Martin Andersson, Dariusz Chojceki, Josef Grulich, Jeremy Hayhoe, Cezary Kukło, Leo oraz Jan Lucassenowie, Amy Louise Erickson, Mary Louise Nagata, Marek Okólski, Maarten Prak, Adam Walaszek, Beatrice Zucca

czyli ruchliwości w obszarze życia codziennego, wiejsko-wiejskich i wiejsko-miejskich przepływów ludności, migracji pracowniczych, funkcjonowania sieci migracyjnych, jak również ujęcie migracji w podejściu *gender*. Celem artykułu jest zatem przybliżenie współcześnie rozwijających się badań nad historią mobilności i migracji przestrzennej w Europie przedprzemysłowej, zwłaszcza w kontekście – naszym zdaniem istotnej dla tytułowego zagadnienia – koncepcji badawczej Jana i Leo Lucassenów⁴. W tekście odnosimy się głównie do literatury anglosaskiej i francuskiej, jak też w pewnym stopniu do innych publikacji (m.in. czeskich i szwedzkich). Liczymy, że przybliżenie tego nurtu badawczego okaże się pomocne w poszukiwaniu rozwiązań do analizy na gruncie polskim. Konieczność w tym zakresie wynika z faktu, że wciąż stosunkowo niewiele wiadomo o mobilności przestrzennej i społecznej w Polsce w okresie przedrozbiorowym⁵ w porównaniu do np. geografii form rodzinnych⁶.

W tym miejscu należy przybliżyć definicje odnoszące się do ludzkiej ruchliwości, gdyż istnieje w tym względzie pewna dowolność. Najbardziej ogólne jest pojęcie mobilności, mogące oznaczać zarówno ruchliwość ludności w sensie społecznym, jak i terytorialnym, w tym zarówno rutynowe dojazdy do miejsca zatrudnienia, jak i gotowość do zmiany miejsca pobytu i migracja. Przemieszczenia terytorialne dzielą się na migracje i cyrkulacje. W najszerszym pojęciu migracja stanowi stałą lub czasową zmianę miejsca zamieszkania. Ma więc charakter względnie trwałego przemieszczenia (za taki okres uznaje się przynajmniej trzy

Micheletto, jak również dwaj anonimowi recenzenci – za cenne uwagi, które pomogły mi w przygotowaniu tego tekstu i wpłynęły znacząco na ukształtowanie się mojej koncepcji badań nad mobilnością i migracjami społeczeństwa Rzeczypospolitej przedrozbiorowej.

⁴ Jan Lucassen, Leo Lucassen, „Theorizing Cross-Cultural Migrations: The Case of Eurasia since 1500”, *Social Science History* 41 (2017): 445–475.

⁵ Zob. np. Radosław Poniak, „Ludzie luźni w społeczeństwie Rzeczypospolitej szlacheckiej w kontekście badań nad cyklem życia”, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 73 (2013): 51–77; tenże, *Służba domowa w miastach na ziemiach polskich od połowy XVIII do końca XIX wieku* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2014); Grzegorz Jawor, *Ludność chłopska i społeczności wiejskie w województwie lubelskim w późnym średniowieczu (schyłek XIV–początek XVI wieku)* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1991); Stanisław Gierszewski, *Obywatele miast Polski przedrozbiorowej* (Warszawa: PWN, 1973); Aniela Kiełbicka, *Zbiegostwo chłopów w województwie krakowskim na przełomie XVI i XVII wieku* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989); Mateusz Wyźga, „Mobilność i migracje chłopów do miast polskich doby preindustrialnej: z badań nad mikroregionem krakowskim”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 37 (2015): 95–128; tenże, „Were Peasants Able to Move in Feudal Poland? Tracking the Determinants of Internal Migrations, 1501–1800”, *Romanian Journal of Population Studies* 12 (2018): 5–20. Przegląd badań nad mobilnością w Polsce w epoce przedrozbiorowej stanie się treścią osobnych rozważań autora – Mateusz Wyźga, „Geneza dwugłosu w sprawie mobilności chłopów staropolskich” [w druku].

⁶ Mikołaj Sołtysek, *Rethinking East-Central Europe: family systems and co-residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth* (Bern: Peter Lang, 2015), t. 1–2; tenże, „Households and Family Systems”, w: *The Oxford Handbook of Early Modern European History, 1350–1750*, t. 1: *Peoples and Place*, red. Hamish Scott (Oxford: Oxford University Press, 2015), 313–341.

miesiące). Cyrkulacja zaś jest powiązana z ruchem w konkretnym obszarze, bez tendencji do zmiany miejsca pobytu, ma więc charakter czasowy. Obejmuje ona ludzi, którzy po pewnych przygotowaniach przemieszczają się gdzieś i po jakimś czasie wracają do siebie (dla omawianej epoki są to np. sezonowe przepływy pracowników w rolnictwie, służba domowa, praktyka w rzemiośle)⁷. Migracje można podzielić na wewnętrzne (na terenie kraju, najczęściej krótkodystansowe) i zewnętrzne (międzynarodowe, długodystansowe). Interesujące nas zwłaszcza te pierwsze wiążą się głównie z funkcjonowaniem rynków lokalnych (handlowy, pracowniczy, matrymonialny). Należy również przywołać tutaj pojęcie migracji łańcuchowych, kiedy przemieszczeniu towarzyszy wsparcie krewnych czy znajomych, zarówno w miejscu wyjścia, jak i docelowym. Członkowie sieci społecznych, którzy ułatwiają przemieszczanie i adaptację w miejscu docelowym, odwołują się do wspólnego miejsca pochodzenia i przebytych razem przeszłych lat, umożliwiają przepływ potrzebnych informacji i „oswajają” miejsce docelowe. Sieci te można dostrzec zarówno w migracjach wewnętrznych, jak i zewnętrznych⁸. Tu należy jednak zaznaczyć, że praktycznie nie da się odróżnić migracji od mobilności bez przyjęcia jakiegoś arbitralnego kryterium, bez czego ramy tych pojęć są dość elastyczne. Ponadto z jednego typu przemieszczeń mogą wynikać inne, np. ruchliwość cyrkularna może doprowadzić do trwałego przemieszczenia.

Dyskusje wokół mobilności społeczeństw przednowoczesnych

Mobilność społeczeństwa przednowoczesnego (przedprzemysłowego) była dostrzegana w historiografii, jednak nie przyznawano jej należnego miejsca. Przyczyna leżała zarówno w trudnościach obróbki materiału źródłowego, jak również braku odpowiednich metod. Swoją rolę w zapóźnieniu tej tematyki mogły też odegrać czynniki polityczne⁹. Aktualna dziś tematyka wymiany ludności i dociekanie jej źródeł, rozumienie zmiany społecznej wpłynęły na docenienie

⁷ Colin G. Pooley, *Mobility, Migration and Transport: Historical Perspectives* (Lancaster: Palgrave Macmillan, 2017), 28–36; Marek Okólski, Agnieszka Fihel, *Demografia. Współczesne zjawiska i teorie* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2012), 106–112; Cezary Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009), 261–267; Elżbieta Smolarkiewicz, „Migracje a przemiany miast”, *Człowiek i Społeczeństwo* 37 (2014): 33; Walaszek, *Migracje*, 22–24.

⁸ Walaszek, *Migracje*, 22–24.

⁹ Cezary Kukło, „Główne kierunki migracji na ziemiach polskich do końca XVIII wieku”, w: *Migracje: dzieje, typologia, definicje*, red. Antoni Furdal, Włodzimierz Wysoczański (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006), 148–156; tenże, „Rodzina chłopska w dawnej Polsce w świetle historiografii powojennej”, w: *Z zagadnień prawa rolnego, cywilnego i samorządu terytorialnego. Księga Jubileuszowa profesora Stanisława Prutisa*, red. Jerzy Bieluk i in. (Białystok: Temida 2, 2012), 169–180.

tytułowej kwestii, a postępujące badania prezentowane są na większości międzynarodowych konferencji z zakresu historii społecznej i gospodarczej¹⁰.

Chociaż badania nad mobilnością w Europie przedprzemysłowej stają się coraz bardziej popularne, wskazuje się na obszary analizy dotąd niepodejmowane lub interpretowane niewłaściwie¹¹. Dyskusja toczy się wokół oceny samego natężenia migracji w tym czasie i kwestią zasadniczą pozostaje sposób, w jaki można dowieść istnienia przepływów ludnościowych na podstawie wątpliej zazwyczaj dla tej epoki podstawy źródłowej. Do naczelnych celów badawczych zaliczyć więc można ukazanie, na ile mechanizmy migracyjne znane z dobrze już udokumentowanego dziewiętnastego stulecia istniały wcześniej. Rozwiązanie tego problemu to skupienie się na społecznościach lokalnych i ich życiu codziennym, pokonywanych dystansach przestrzennych, częstotliwości przemieszczeń, oszacowanie udziału osób nierodowitych czy oparcie się na zmianach w egzogamii małżeńskiej, a to wszystko przy użyciu różnych źródeł i metod.

Zachętą do coraz bardziej zaawansowanych analiz była koncepcja przejścia demograficznego i łączonego z nim przejścia mobilności. Elastyczne podejście wiążące silny wzrost mobilności ludzkiej wraz z dziewiętnastowiecznym rozwojem transportu, postępami industrializacji i urbanizacji, a także przejściem demograficznym zaproponował amerykański geograf kulturowy Wilbur Zelinsky na początku lat 70. XX wieku¹². W ten sposób miała postępować zmiana tradycyjnego, bardziej statycznego społeczeństwa przedprzemysłowego w społeczeństwo nowoczesne. W tym duchu postępowała dyskusja nad faktycznym natężeniem mobilności w społeczeństwach wczesnonowożytnych. Michel Oris¹³ czy Jeremy Hayhoe wskazali, że pogląd, jakoby społeczeństwa przednowoczesne były mniej mobilne niż społeczeństwa nowoczesne, jest „bardzo odporny w naukach społecznych”¹⁴. Również Adam Walaszek zaznaczył, że starsze badania

¹⁰ Zob. Np. WEHC, dostęp 15.03.2018, www.wehc2018.org; ESSHC, dostęp 15.03.2018, www.esshc.socialhistory.org; EAUH, dostęp 15.03.2018, www.eauh2018.cmgs.it; SSHA, dostęp 15.03.2018, www.ssha2019.ssha.org.

¹¹ Michel Oris, „The History of Migration as a Chapter in the History of the European Family: An Overview”, *The History of the Family* 8 (2003): 187–215; Jeremy Hayhoe, *Strangers and Neighbours: Rural Migration in Eighteenth-Century Northern Burgundy* (Toronto: University of Toronto Press, 2016), 5–6, 34; Walaszek, *Migracje*.

¹² Wilbur Zelinsky, „The Hypothesis of the Mobility Transition,” *Geographical Review* 61 (1971), 2: 219–249; Lucassen, Lucassen, „Theorizing”, 450.

¹³ Oris, „The History”, 187–215.

¹⁴ „The clearest description of the link between migration and modernization was made by Wilbur Zelinsky in the 1970s. He argued that »there are definite, patterned regularities in the growth of personal mobility through space-time during recent history, and these regularities comprise an essential component of the modernization process«. All societies pass through a migration transition around the same time that they experience a demographic transition; »a transition from a... condition of severely limited physical and social mobility toward higher rates always occurs with modernization«” – Hayhoe, *Strangers*, 34.

z zakresu historii społecznej pomijały kwestię lokalnych, wewnętrznych przemieszczeń ludności, co wpłynęło na mitologizowanie pozostających w bezruchu społeczeństw przedprzemysłowych¹⁵.

W toczącej się dyskusji wokół tego poglądu wzięli udział m.in. Leslie Page Moch czy Jan i Leo Lucassenowie¹⁶. W celu porównania obu okresów Lucassenowie zaproponowali, by w większym stopniu skupić się na badaniu niedocenianych migracji wewnętrznych, a zwłaszcza na przemieszczeniach wiejsko-miejskich, sezonowych i migracjach powrotnych. Istotne staje się również analizowanie środowisk lokalnych, które migranci opuścili, jak i grup docelowych¹⁷. Do grona badaczy odnoszących się do przejścia mobilności zalicza się również Ronald Skeldon, proponujący szersze rozpatrywanie przedmiotowej problematyki¹⁸. Skupiając się na migracjach wewnętrznych, historycy zaczęli odnajdywać pewne podobieństwa między okresem przedindustrialnym i nowoczesnością. Na podstawie zróżnicowanych metod kwantytatywnych Steve Hochstadt zauważył nawet pewien spadek mobilności niemieckiego społeczeństwa w XIX–XX wieku, pomimo rozwoju industrializacji. W jego opinii zmiany w natężeniu mobilności były związane z tradycyjną odpowiedzią obszarów wiejskich na zmiany gospodarcze, a większość migracji nie miała trwałego charakteru¹⁹. Z kolei Leslie Page Moch, autorka fundamentalnej pracy poświęconej migracjom Europejczyków²⁰, zwróciła baczniejszą uwagę na przemieszczenia wewnętrzne Francuzów w kontekście regionalnym i lokalnym²¹. Autorka na podstawie zróżnicowanego materiału źródłowego prześledziła długotrwały, rozbudowany proces ewolucji i integracji dziewiętnastowiecznych osadników obojga płci wywodzących się z Bretanii, regionu w zachodniej Francji, ludzi stereotypowo zwanych „pariasami paryskimi”, w społeczeństwie miejskim Paryża. Z kolei Jeremy Hayhoe ustalił, że wzorce migracji wiejskich w XVIII i XIX wieku w północnej Burgundii pozostawały

¹⁵ Walszek, *Migracje*, 19–20.

¹⁶ Jan Lucassen, Leo Lucassen, „The Mobility Transition Revisited, 1500–1900: What the Case of Europe Can Offer to Global History”, *The Journal of Global History* 4 (2009): 347–377; Jan Lucassen, Leo Lucassen, „From Mobility Transition to Comparative Global Migration History”, *Journal of Global History* 6 (2011): 299–307.

¹⁷ Lucassen, Lucassen, „Theorizing”, 445–446; zob. również: Lucassen, Lucassen, „The Mobility Transition Revisited”; Maarten Prak, *Citizens without Nations. Urban Citizenship in Europe and the World, c.1000–1789* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 296–306.

¹⁸ Ronald Skeldon, „Migration Transitions Revisited: Their Continued Relevance for the Development of Migration Theory”, *Population Space and Place* 18 (2012), 2: 154–166.

¹⁹ Steve Hochstadt, *Mobility and Modernity: Migration in Germany, 1820–1989* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999).

²⁰ Leslie Page Moch, *Moving Europeans: Migration in Western Europe since 1650* (Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press, 1992).

²¹ Leslie Page Moch, *The Pariahs of Yesterday: Breton Migrants in Paris* (Durham, NC: Duke University Press, 2012).

na podobnym poziomie²². Badacz wnioskuje, że modernizacja nie była jedynym czynnikiem dostrzeganego wzrostu mobilności w XIX wieku. Należy zwrócić uwagę na jednoczesny spadek migracji wiejsko-wiejskich, przemieszczeń sezonowych i krótkodystansowych, toczący się kosztem dziewiętnastowiecznego exodusu ze wsi oraz migracji wiejsko-miejskich²³.

Lucassenowie wskazują, że biorąc pod uwagę Europę w latach 1500–1900, „istnieje powszechny konsensus, że przejście mobilności miało miejsce w XIX wieku jako część szerszego procesu »modernizacji«, który wykorzenił założony stacjonarny charakter i stabilność społeczeństw europejskich²⁴. (...) Tymczasem od lat 80. niektórzy historycy²⁵ kwestionowali jednak rzekomo siedzący i nieruchomy charakter Europy, pokazując, że od końca XV wieku procesy komercjalizacji, tworzenie się państw (i toczące się wojny), globalizacja zachęcały ludzi do opuszczenia miejsca urodzenia, na stałe lub tymczasowo, którzy podążali do pracy jako służba domowa, wędrowni rzemieślnicy, pracownicy dniówkowi w miastach, najemnicy w innych częściach Europy, jako żeglarze na całym świecie, ale także przenosili się jako koloniści do odległych obszarów rozwijających się imperiów, takich jak Rosja, imperium tureckie i habsburskie²⁶. W ten sposób zainspirowani toczącą się dyskusją historycy migracji w Europie wczesnonowoczesnej zaczęli wskazywać na znaczne natężenie ludzkiej mobilności przed XIX wiekiem²⁷. Istotą jest tutaj rozróżnienie specyfiki przemieszczania się w poszczególnych epokach. Colin G. Pooley podkreśla znaczenie krótkich przemieszczeń w orbicie życia codziennego ludności dla szerszych procesów. Pomijana, jego zdaniem, także wśród demografów historycznych, mikromobilność jest przez niego uznawana za źródło innych typów przemieszczeń, o charakterze bardziej

²² Hayhoe, *Strangers*.

²³ Hayhoe, *Strangers*, 34–37.

²⁴ Np. Jürgen Osterhammel, *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century* (Princeton: Princeton University Press, 2014).

²⁵ Zob. Klaus J. Bade, Pieter C. Emmer, Leo Lucassen, and Jochen Oltemer, red., *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe from the 17th Century to the Present* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011); Moch, *Moving Europeans*; Dirk Hoerder, *Cultures in Contact: World Migrations in the Second Millennium* (Durham, NC: Duke University Press, 2002).

²⁶ Lucassen, Lucassen, „Theorizing”, 450–451.

²⁷ Colin G. Pooley, Jane Turnbull, *Migration and Mobility in Britain since the Eighteenth Century* (London: UCL Press, 1998), 321–322; Paul A. Rosental, *Les sentiers invisibles: Espace, familles et migrations dans la France du 19e siècle* (Paris 1999), 34–35; Moch, *Moving Europeans*, 22; David Ch. Souden, „Internal and Medium Distance Migration in Early Modern Great Britain, 1500–1750”, w: *Les migrations internes et à moyenne distance en Europe, 1500–1900*, red. Antonio Eiras Roel, Ofelia Rey Castelao (Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1994), 101–126; tenże, „Movers and Stayers in Family Reconstitution Populations”, *Local Population Studies* 33 (1984): 11–28; Hayhoe, *Strangers*, 44.

trwałym i długodystansowym²⁸. Chodzi tu również o kwestię rozumienia pokonywanych dystansów przestrzennych w danej epoce. Jeżeli współcześnie migrantowi wystarcza kilkanaście godzin, by od wyjścia z domu znaleźć się na innym kontynencie, nie oznacza to, że chłop z XVI wieku był mniej mobilny. Wielu z nich potrzebowało podobnego nakładu czasu i sił, by dotrzeć na targ tygodniowy w pobliskim mieście. Jako różnicę w postrzeganiu migracji dawnych wskazuje się również, że w przeciwieństwie do państw nowoczesnych (narodowych), pojęcie obywatelstwa było budowane lokalnie (obywatelstwo miejskie)²⁹. Adam Walaszek przytaczał postulaty badaczy migracji co do zdystansowania się od podziałów politycznych i roli państw w badanym zjawisku. Nadto migracje należy według niego rozumieć jako pozytywny aspekt „dynamiki rozwoju społeczeństw”, a nie wyłącznie jako efekt różnorodnych kryzysów³⁰.

Podkreślając potrzebę większego nacisku na badania migracji wewnętrznych, Lucassenowie proponują analizować w tym obszarze zarówno migrantów stałych, czasowych, cyrkularnych, jak i migrantów powrotnych, obserwacji poddać społeczności wysyłające i przyjmujące migrantów, a zwłaszcza ogromną liczbowo i wszechobecną migrację sezonową i zawodową. Przede wszystkim dotyczy to ludzi przemieszczających się na stosunkowo niewielkich dystansach między wsią a miastem, gdyż migracje tego typu „zmieniały życie milionów Europejczyków”³¹. Przy połączeniu wszystkich rodzajów przemieszczeń można powiedzieć, że współtworzyły one pewien system mobilności społecznej³².

Mniej popularne w nauce formy mobilności krótkodystansowej i czasowej podejmowali w swych pracach zarówno demografowie, jak też geografowie, socjologowie i historycy rodziny. Ci ostatni prowadzili badania „mikromobilne”, opierające się na analizie rodzinnych gospodarstw domowych. Dowiedziono, że pomiędzy XVI i XIX wiekiem wzorce migracji wewnętrznych w Danii, Francji czy Anglii niewiele się zmieniły, a dostrzegany w dziewiętnastowiecznych wsiach exodus do miast był wynikiem wzrostu migracji wiejsko-miejskich związanych z urbanizacją i modernizacją kosztem istniejących od dawna, regularnych przemieszczeń międzywiejskich³³. Co więcej, pomimo uderzających na pierwszy

²⁸ Pooley, *Mobility*, 28–36; tenże, „Local Histories of Migration and Mobility”, *Local Population Studies* 100 (2018): 52–59; Cathy Day, „Geographic Mobility in Wiltshire, 1754–1914”, *Local Population Studies* 89 (2012): 50–75.

²⁹ Prak, *Citizens*.

³⁰ Walaszek, *Migracje*, 20–21.

³¹ Lucassen, Lucassen, „Theorizing”, 453.

³² Pooley, *Mobility*, 28–36; Lucassen, Lucassen, „Theorizing”, 445–446.

³³ Pooley, Turnbull, *Migration and Mobility*; Ian Whyte, *Migration and Society in Britain, 1550–1830* (New York: Palgrave Macmillan, 2000), 173; Peter Clark, „The Migrant in Kentish Towns, 1580–1640”, w: *Crisis and Order in English Towns, 1500–1700: Essays in Urban History*, red. Peter Clark, Paul Slack (London: Routledge, 1972), 117–263; tenże, „Migration in England

rzut oka liczb migracji wiejsko-miejskich i międzynarodowych, w źródłach dziewnastowiecznych około 70% migracji wewnętrznych nadal stanowiły migracje międzywiejskie, w tym niełatwe do wychwycenia przemieszczenia sezonowe. Jak zauważyła już Leslie Page Moch, znaczniejsze ożywienie mobilności w Europie miało miejsce dopiero w końcu XIX wieku. To wszystko skłoniło Lucassenów do wniosku, że przedindustrialne społeczeństwa nie były o wiele mniej mobilne niż nowoczesne³⁴.

Jak już nadmieniono, rozpatrując na nowo samo pojęcie mobilności ludzkiej, wskazuje się wpływ na szersze zjawiska społeczne, gospodarcze, kulturowe i polityczne takich kwestii, jak transport i komunikacja w procesach migracji, zwłaszcza ignorowane dawniej przemieszczenia krótkodystansowe w obrębie poszczególnych społeczności, codzienne przepływy ludności, stanowiące najbardziej powszechne zjawiska i wpływające na przemieszczenia o trwałym lub o dalszym zasięgu³⁵. We Francji tacy historycy, jak Jean-Pierre Poussou, Scarlett Beauvalet-Boutouyrie czy Jacques Dupâquier początkowo utrzymywali, że wysoka ruchliwość przestrzenna chłopów doby *ancien regime'u* nie może być uznana za migrację, gdyż pokonywane 10–20-kilometrowe dystanse w obrębie własnych sieci społecznych były za krótkie, by uznać je za czynnik wpływający na zmiany społeczne. Utrzymywano więc przekonanie o ich statyczności. Dostrzegając urodziny i śmierć jednostki w tej samej osadzie, pomijano przemieszczenia czasowe mające miejsce w ciągu cyklu życia³⁶.

Pomimo tego typu zastrzeżeń prace nad migracjami wewnętrznymi dalej się rozwijały. Zauważenie corocznych przemieszczeń jednostek i rodzin poprzez analizę źródeł podatkowych, kwestii dziedziczenia i posiadania gospodarstw przekonało takich historyków, jak J. Dupâquier do zmiany poglądów³⁷. James Collins na podstawie rejestrów zmiany miejsca zamieszkania podatników z lat 1660–1720 dowiódł mnogości corocznych przemieszczeń chłopów francuskich. Status ekonomiczny przekładał się na pokonywane dystanse. Chociaż posiadacze ziemi przenosili się rzadziej niż pracownicy dniówkowi, ci pierwsi dla objęcia większego gospodarstwa przemieszczali się na dalszych dystansach (pomiędzy 10 a 40 km), bezrolni zwykle nie dalej niż 5 km od zamieszkałej przez siebie osa-

during the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries”, *Past and Present* 83 (1979): 57–90; Hayhoe, *Strangers*, 34; Lucassen, Lucassen, „Theorizing”, 447.

³⁴ Zauważono np. dwa podobne szczyty migracji Duńczyków, w XVI i u schyłku XIX w., gdzie system migracyjny okazał się bardzo trwały; Lucassen, Lucassen, „Theorizing”, 447.

³⁵ Pooley, „Local Histories”, 52–59.

³⁶ Hayhoe, *Strangers*, 4–5; Jean Ganiage, *Trois villages d'Île-de-France au XVIIIe siècle: Étude démographique* (Paris: Presses Universitaires de France, 1963), 41–49.

³⁷ Hayhoe, *Strangers*, 4, 192; Jacques Dupâquier, „Sédentarité et mobilité dans l'ancienne société rurale. Enracinement et ouverture, faut-il vraiment choisir?” *Histoire et sociétés rurales* 18 (2002), 2: 121–135.

dy. Corocznych migrantów było tak wielu, że Collins nie miał obiekcji, by uznać społeczności ówczesnej Francji za otwarte. Autor zauważył również, że migracje mężczyzn częściej były związane z chęcią większych zysków, a w przypadku kobiet wynikiem strat gospodarczych (przeważnie w związku ze śmiercią małżonka)³⁸. Tylko niewielka, kilkunastoprocentowa grupa zamożnych gospodarzy była względnie osiadła³⁹.

Prace ostatnich lat pokazują, że poglądy o zasiedziałości społeczeństw przednowoczesnych były przesadzone. Jednocześnie wskazywane są kierunki, w których będą postępować dalsze badania nad dawną mobilnością. Przykładem jest wydana w 2018 roku praca *Migration and Multi-ethnic Communities. Mobile People from the Late Middle Ages to the Present*⁴⁰. To zbiór studiów przypadku, łączący przeszłość i terażniejszość z perspektywy ostatnich 500 lat, w którym wskazuje się na istotne aspekty mobilności, badane różnymi metodami. Przybliża się tam wielką rolę migracji w wiejskich i miejskich społecznościach lokalnych, ruchliwość zawodową, mającą na celu przede wszystkim poprawę jakości życia, podnosi się znaczenie sposobów kontroli przepływów migracyjnych, interakcji między ludźmi o różnym pochodzeniu, odmiennych etnicznie, a także motywacje do przemieszczeń. Dowodzi się również, jak wielki wpływ miała mobilność ludności na społeczności lokalne i gospodarkę regionalną. Zdaniem autorów trudno będzie to jednak ukazać bez szczegółowych, lokalnych studiów nad mobilnością. Collin B. Pooley proponuje demografom historycznym pracującym na poziomie lokalnym rozważenie wykorzystania nie tylko statystyk przemieszczeń, ale także świadectw osobistych migrantów, ponoszonych kosztów i nabieranych w trakcie wędrówek doświadczeń zmieniających ich życie⁴¹.

W celu usystematyzowania wiedzy w zakresie historii migracji pojawiają się ujęcia podręcznikowe. Christiane Harzig, Dirk Hoerder i Donna Gabaccia dokonali przeglądu zjawiska migracji, zaczynając od ogólnych spekulacji co do wyjścia *homo sapiens* z Afryki wschodniej i kolejnych 200 000 lat życia ludzkiego na Ziemi⁴². Poza kwestią identyfikacji i tożsamości migrantów autorzy skierowali uwagę na zaniebywane do tej pory genderowe ujęcie historii migracji, „odkrycie kobiet-migrantek”, w tym określenie udziału kobiet w strumieniach migracyjnych, w migracjach zarobkowych, a także, jak podejście do płci w społecznościach wysyłających, w tym wewnątrz rodziny, oddziaływało na migrację i czy

³⁸ James B. Collins, „*Translation de domicile: Rethinking Sedentarity and Mobility in the Early Modern French Countryside*”, *French History* 20 (2006): 387–404.

³⁹ Hayhoe, *Strangers*, 5.

⁴⁰ Ojala-Fulwood, Ijäs, Frigren, „*Mobility*”, 1–26.

⁴¹ Pooley, „*Local Histories*”, 58.

⁴² Christiane Harzig, Dirk Hoerder, Donna R. Gabaccia, red., *What is Migration History?* (Malden, MA: Polity Press, 2009).

migracja wpłynęła na relacje między płciami⁴³. Jest to wyzwanie niełatwe dla epoki przednowoczesnej i wymagające poszukiwania innych źródeł, w przeciwieństwie do rozpoznanych lepiej kwestii męskiej części rynku pracy⁴⁴ czy pojmowania dawnego obywatelstwa⁴⁵.

W roku w 2011 roku pojawiła się praca, dzięki której można lepiej usytuować znaczenie okresu przedprzemysłowego w historii migracji. Jest to encyklopedyczne ujęcie europejskich migracji od XVII wieku do czasów współczesnych, a redakcję wydawnictwa objęli czołowi badacze omawianej kwestii: Klaus J. Bade, Pieter C. Emmer, Leo Lucassen oraz Jochen Oltmer⁴⁶. Ich zdaniem analiza danych historycznych w wymiarze ponadnarodowym pomaga wyjaśnić źródło współczesnych niepokojów, zrozumieć istotę zachodzących procesów migracji, osadnictwa i akulturacji. Okazuje się, że historia migracji w krajach uznających się za imigracyjne i doświadczających w sposób przemożny tego zjawiska w ubiegłych stuleciach, jak USA, Kanada, Nowa Zelandia czy Australia, pozostawała nieco na uboczu historii narodowej, brakowało również podejścia interdyscyplinarnego⁴⁷. Wspomniani badacze mocno podkreślili, że „tylko szczegółowe i lokalne badania ujęte w globalnym kontekście mogą wyjaśnić, dlaczego i jak ludzie migrowali”⁴⁸. Prowadzenie badań w długim trwaniu i od stopnia lokalnego przez regionalny, narodowy, po perspektywę globalną nawiązuje do braudelowskiego widzenia procesów światowych „przez ziarno ryżu”. Badanie takie wymaga jednak dostępu do odpowiednich źródeł.

Od 2015 roku wydawane jest czasopismo poświęcone historii migracji, „Journal of Migration History”, w którego radzie redakcyjnej zasiadają największe autorytety w tej dziedzinie. Pismo powstało z zamiarem przybliżania migracji na całym świecie w różnych okresach historycznych, w ujęciu interdyscyplinarnym⁴⁹. Mimo tego do tej pory opublikowane teksty odnoszą się głównie do XIX i XX wieku oraz do migracji transoceanicznych. Rzadziej pojawiają się ujęcia z epoki wczesnonowożytnej. Można tu wskazać tekst Dirka Hoerdera,

⁴³ Pamela Sharpe, *Women, Gender and Labour Migration. Historical and Global Perspective* (London–New York: Routledge, 2001); Nancy L. Green, „Changing Paradigms in Migration Studies: From Men to Women to Gender”, *Gender & History* 24 (2012): 782–798.

⁴⁴ Edward J. Shephard, „Social and Geographic Mobility of the Eighteenth-Century Guild Artisan: An Analysis of Guild Receptions in Dijon, 1700–1790”, w: *Work in France: Representations, Meaning, Organization and Practice*, red. Steven L. Kaplan, Cynthia J. Koepp (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1986), 97–130.

⁴⁵ Jaroslav Miller, *Urban Societies in East-Central Europe, 1500–1700* (Hampshire: Aldershot, 2008).

⁴⁶ *The Encyclopedia of European Migration*.

⁴⁷ Jan Lucassen, Leo Lucassen, Patrick Manning, wstęp do *Migration History in World History. Multidisciplinary Approaches* (Leiden–Boston: Brill, 2010), 5–6.

⁴⁸ Lucassen, Lucassen, Manning, wstęp do *Migration History in World History*, 6.

⁴⁹ BRILL, dostęp 12.03.2019, www.brill.com/view/journals/jmh/jmh-overview.xml.

który tradycyjną narrację historiograficzną odnośnie do migracji, skoncentrowaną na perspektywie wschód–zachód poszerzył o północno-południową oś migracyjną i doświadczenie kontaktu kulturowego⁵⁰. Do omawianej epoki nawiązują również Lars Holden i Svetlana Boudko w artykule omawiającym pożytki dla analiz migracji na podstawie Norweskiego Rejestru Ludności, w którym próbuje się połączyć 37,5 milionów danych źródłowych dla mieszkańców Norwegii z lat 1735–1964. Mowa tu m.in. o rekonstruowaniu procesów migracji wewnętrznych, wynikających z nich po części w dalszej kolejności migracji międzynarodowych, a także migracji powrotnych⁵¹.

Przykłady badań, których rezultaty zostały opublikowane w ostatnim czasie wskazują, że przy użyciu różnych metod i źródeł, jakie zachowały się dla danego obszaru, dochodzi się do podobnych wniosków o znacznej mobilności społeczności wczesnonowożytnych. Historycy migracji pracujący w pojedynczych projektach różnie radzą sobie z badaniami wymagającymi niezwykle dużego zaangażowania. Źródła sądowe i kryminalne dla zrozumienia procesów imigracji i asymilacji rzemieślników w osiemnastowiecznym Turynie wykorzystuje Beatrice Zucca-Micheletto. Skupiając się na mobilności zawodowej i przemieszczeniach geograficznych, migracji w cyklu życia jednostki i rodziny, sugeruje odejście od tradycyjnego postrzegania korporacji cechowych jako instytucji stabilnych i przywiązanych do tradycji. Dostrzegła ona przewagę czasowych migrantów na płynnym, miejskim rynku pracy, którzy napływali głównie z gór i okolicznych wsi. W większości nie byli oni zainteresowani trwałym osiedleniem, małżeństwem i założeniem rodziny w mieście. Ich przemieszczenie, niekiedy etapowane ze względu na nieprzewidywalność realizacji pierwotnych planów, wiązało się z oczekiwaniem na przejęcie gospodarstwa po rodzicach na wsi, było również sposobem na odciążenie rodziny⁵².

Josef Grulich realizuje projekty badawcze na podstawie dobrze rozpoznanych mikroregionów południowych Czech (Chýnov, Czeskie Budziejowice)⁵³.

⁵⁰ Dirk Hoerder, „Migration and Cultural Contact in the Emergence of Rus'-land, Sixth to Nineteenth Centuries”, *Journal of Migration History* 3 (2017): 179–209.

⁵¹ Lars Holden, Svetlana Boudko, „The Norwegian Historic Population Register and Migration”, *Journal of Migration History* 4 (2018): 249–263.

⁵² Beatrice Zucca-Micheletto, „Travail, immigration et relations sociales à travers les parcours d'individus et familles d'une ville de l'Ancien Régime (Turin, XVIIIe siècle)”, *L'Atelier du Centre de recherches historiques*, dostęp 14.03.2019, www.journals.openedition.org/acrh/1702; też, „La migration comme processus: dynamiques patrimoniales et parcours d'installation des immigrés dans l'Italie moderne (Turyn au XVIIIe siècle)”, *Annales de démographie historique* 124 (2012): 43–64.

⁵³ Josef Grulich, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století* (České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2008); tenże, *Migrace mestskeho a vesnického obyvatelstva. Farnost Ceske Budejovice 1750–1824* (České Budějovice: Nová tiskárna Pelhřimov, 2013).

Najnowsze badania tego autora⁵⁴ zostały poświęcone strategiom migracyjnym w mikroregionie Czeskich Budziejowic (miasto i około 50 wsi w 19 parafiach). Grulich oparł je głównie na podstawie 1073 wniosków chłopów o zwolnienie z zależności poddańczej, złożonych w latach 1750–1787. Było to źródło znane już historykom, ale użyte po raz pierwszy w analizie masowej, przy budowie bazy danych w programie Microsoft Access oraz pomiarach przestrzennych dokonanych w Google Maps. Samo zebranie tych pism, rozrzuconych w różnego typu archiwaliach, było żmudne. Konieczność wystawiania takich listów zwolnień z poddaństwa pojawiła się po wojnie trzydziestoletniej dla kontroli przez panów ziemskich przepływu siły roboczej, stanowiącej wówczas deficyt. Chłopi składali wnioski, kiedy mieli zamiar dokonania trwałej migracji w związku np. ze znalezioną gdzie indziej lepszą pracą czy z małżeństwem. Wystawiano takie listy również dla osób podejmujących wędrówkę czasową, związaną np. z nauką rzemiosła. Większość aplikacji ludności poddańczej dotyczyła jednak planowanego małżeństwa poza granicą zamieszkałych dóbr ziemskich. Autor dowodzi, że pomimo zniesienia pańszczyzny w Czechach w 1781 roku wzorce ludzkiej mobilności nie uległy praktycznie żadnej zmianie, co podważa wnioski wcześniejszych badaczy. Historiografia marksistowska na przykład łączyła tzw. wtórne poddaństwo głównie z przywiązaniem poddanych do ziemi, na co jednak w świetle przeprowadzonych przez J. Grulichą badań brak przekonujących dowodów. Dwory podejmowały pewne starania kontroli migracji, jednak poddani mogli dość swobodnie przemieszczać się do prac sezonowych poza swą wsią bez specjalnych pozwoleń, o ile migracja taka miała podłoże zarobkowe dla poprawy bytowania i zakładała powrót do domu. Badacz dowodzi, że potrzeba zapewnienia siły roboczej i dodatkowych źródeł dochodu stały ponad obowiązującymi normatywami. Na 1073 wnioski o zezwolenie na migrację jedynie 8 zostało odrzuconych, a dotyczyły one dawnych zbiegów. Aż 57% migrantów przemieszczało się w zasięgu 20 km, a więc odległości zdatnej do pokonania jednego dnia. Im dalej od domu, liczba migrantów zmniejszała się. W analizowanym półwieczu mobilność ludności w mikroregionie Czeskie Budziejowice miała tę samą intensywność pomimo zniesienia pańszczyzny, a istniejące normatywy i wystawiane chłopom listy zwolnień miały przede wszystkim znaczenie formalne.

Do podobnych wniosków, jeżeli chodzi o natężenie przemieszczeń wewnętrznych w osiemnastowiecznej północnej Burgundii, doszedł cytowany już Jeremy Hayhoe. Używając źródeł sądowych, spisów ludności oraz ksiąg metrykalnych, dowiódł masowości przemieszczeń mikromobilnych wśród francuskich

⁵⁴ Josef Grulich, *Migrační strategie: Město, předměstí a vesnice na panství České Budějovice ve druhé polovině 18. století* (České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2018).

chłopów⁵⁵. Z kolei Martin Andersson dowiódł znaczenia migracji w siedemnastowiecznym społeczeństwie szwedzkim na podstawie praktycznie jednego źródła, jakim są Älvsborgs lösen. Ten obejmujący cały kraj rejestr powstał w wyniku traktatu pokojowego z 1613 roku, w którym Szwecja musiała zapłacić Danii wysoką kontrybucję w srebrze za odzyskanie utraconych obszarów. W wyniku tego na kolejne sześć lat został nałożony na mieszkańców dodatkowy podatek, a urzędnicy wnikliwie rejestrowali migrujących podatników (czyli posiadaczy gospodarstw, co może nieco wypaczać wnioskowanie). Z około 11 tysięcy migracji gospodarstw domowych podano wiadomości o miejscu docelowym dla około 2 tysięcy, co i tak stanowi prawdopodobnie największą bazę danych przednowoczesnych migracji szwedzkich na stosunkowo rozległym obszarze. Natężenie migracji okazało się podobne jak w Finlandii czy lepiej zaludnionej Anglii, gdzie dominowały przemieszczenia lokalne, w zasięgu do około 15 km. I w tym wypadku dostrzeżona złożoność i powszechność migracji postawiła w innym świetle wcześniejsze ustalenia bazujące na źródłach normatywnych⁵⁶.

Źródła i metody

Postępujące badania i wiedza o migracjach w dawnych wiekach pozwalają podejmować coraz to nowsze zmagania z zachowaną, fragmentaryczną, a często wręcz incydentalną spuścizną źródłową. Dla rozpoznania różnego typu ludzkich przemieszczeń historycy zaczęli poszukiwać niewykorzystanych dotąd źródeł lub źródłom już spożytkowanym stawiać inne pytania. Do rzadkości należą spisy ludności sprzed 1800 roku, zawierające dane o przemieszczeniach, a wykorzystanie zachowanych pojedynczo spisów ogranicza niekiedy znacznie oczekiwania badacza⁵⁷. Poważnym problemem jest przewaga migrantów o określonych cechach społecznych w danym źródle. Dotyczy to np. ludzi zamożnych płci męskiej w rejestrach nowych obywateli, w dokumentacji cechów rzemiosła w miastach czy w spisach podatników (głowy rodzin). Migranci niższych warstw społecznych znajdują się za to w nierównomiernie większej liczbie w protokołach sądów kryminalnych (tu na korzyść przemawia reprezentacja obojga płci) czy

⁵⁵ Hayhoe, *Strangers*. Pracę tę omawiam szczegółowo w osobnym artykule recenzyjnym, zamieszczonym w niniejszym numerze: Mateusz Wyżga, „Ludzie rodowici i migranci – czy słuszny podział? Wokół książki Jeremy’ego Hayhoe’a *Strangers and Neighbours. Rural Migration in Eighteenth-Century Northern Burgundy*, Toronto: University of Toronto Press 2016, ss. 274”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 40 (2018).

⁵⁶ Martin Andersson, *Migration i 1600-talets Sverige: Älvsborgs lösen 1613–1618* (Malmö: Universus Academic Press, 2018).

⁵⁷ Thomas H. Hollingsworth, „Historical Studies of Migration”, *Annales de démographie historique* (1970), 89–90.

w zachowanych gdzieniegdzie rachunkach budowy dużych obiektów, jak katedry czy pałace⁵⁸. Istniejące w znacznej liczbie, czasami już od połowy XVI wieku, księgi metrykalne pokrywają znaczny obszar państw Europy, jednak mogą informować jedynie o niewielkim fragmencie ogółu ludzkich przemieszczeń. Przykładowo egzogamia małżeńska miała miejsce na dość krótkich odcinkach przestrzennych w porównaniu do przemieszczeń zarobkowych. Jej tendencja do stacjonarności sprawia, że badanie bez użycia źródeł innego typu może wypaczać wnioski⁵⁹. Rozsądnym rozwiązaniem w badaniach nad mobilnością ludności doby przednowoczesnej jest nie tylko użycie urozmaiconej podstawy źródłowej, ale także zastosowanie podejścia kwantytatywnego i jakościowego.

W zależności od dostępnych źródeł w badaniach nad dawnymi migracjami można podejmować się obliczenia obrotu migracyjnego, bardziej lub mniej szczegółowych opisów i pomiarów przepływów ludnościowych, dokonywać bilansu czynników wypychających i przyciągających, próbować wyjaśniać ludzkie doświadczenie przemieszczenia i dokonywanych wyborów, jak również kształtowanie się lokalnej polityki migracyjnej. Trudno określić roczny wskaźnik migracyjny, co niekiedy daje się w pewnym stopniu zastąpić uzyskaniem proporcji ludności rodowej i napływowej. Jak już nadmieniono przy okazji egzogamii, prowadzi to jednak do przesadnych wniosków o stacjonarności społeczeństwa i migracji długookresowych, gdyż nie uchwycimy w ten sposób przemieszczeń okresowych, które były dominującą formą mobilności.

Dla odróżnienia zasięgów migracji krótkodystansowych od przemieszczeń na teren, z którym ludzie mają do czynienia w sposób ograniczony, badacze próbują określić przestrzeń życia codziennego ludności na podstawie podejmowanych transakcji, egzogamii czy umiejętności podpisania się. Daniel Roche „próg zerwania więzi” z rodzimą grupą społeczną dla dawnych społeczeństw ustalił

⁵⁸ Pooley, „Local Histories”, 52–59.

⁵⁹ Andrew J. Pain, Malcolm T. Smith, „Do Marriage Horizons Accurately Measure Migration? A Test Case from Stanhope Parish, County Durham”, *Local Population Studies* 33 (1984): 44–48; Marie-Pierre Arrizabalaga, *Mixed Marriages Among French Immigrants in Southern California, 1880–1950*, w: *Intermarriage throughout History*, red. Luminița Dumănescu, Daniela Mârza, Marius Eppel (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014), 426–450; Peter Borcheid, „Romantic Love or Material Interest: Choosing Partners in Nineteenth-Century Germany”, *Journal of Family History* 11 (1986): 157–168; Keith D.M. Snell, „English Rural Societies and Geographical Marriage Endogamy”, *Economic History Review* 55 (2002): 262–298; tenże, *Parish and Belonging: Community, Identity, and Welfare in England and Wales, 1700–1950* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006); Paul Puschmann, Nina Van den Driessche, Koen Matthijs, Bart Van de Putte, „Paths of Acculturation and Social Inclusion. Migration, Marriage Opportunities and Assortative Mating by Geographic Origin in Antwerp, 1846–1920”, *Journal of Migration History* 2 (2016): 177–207; Marco H.D. Leeuwen, Ineke Maas, „Endogamy and Social Class in History: An Overview”, *International Review of Social History* 50 (2005): 1–23; Jan Kok, Henk Delger, „Bridegrooms and Biases: A Critical Look at the Study of Intergenerational Mobility on the Basis of Marriage Certificates”, *Historical Methods* 31 (1998): 113–121; Hayhoe, *Strangers*.

na około pięć dni marszu, a więc w przybliżeniu 100 km⁶⁰. Wskazuje się jednak, że jest to zbyt długi odcinek przy analizach migracji zwykłych ludzi i zasięgu działania ich sieci ekonomicznych i społecznych, czyli tzw. świata swojskiego (*familial world*). Paul-André Rosental zaproponował granicę między oboma typami migracji na 25 km. Dystans ten wymaga oddalenia się o kilka miejscowości od domu i znalezienie się w strefie, o której wiedza migranta wewnętrznego jest już ograniczona. Badacz sugeruje też odchodzenie w analizie migracji wewnętrznych od używania punktu miejsca zamieszkania jako podstawy analizy, a skupianie się na całym obszarze, w jakim ludzie rozwijali swoje powiązania, regularnie się obracali i prowadzili wymianę⁶¹. Z kolei Jeremy Hayhoe przyjmuje za zasięg migracji krótkodystansowej chłopów w osiemnastowiecznej Burgundii odległość 15 km, licząc jej przebieg w najkrótszej linii drogowej (12 km w linii prostej). Migracja na średnim dystansie ma w tym przypadku długość 15–50 km, a powyżej tej miary znajdują się przemieszczenia na długim dystansie⁶².

Ważną rolę w przemieszczeniach wewnętrznych odgrywały miasta, co można prześledzić z pomocą modelu grawitacyjnego. Zakłada on, że dana społeczność wywiera pewien wpływ i siłę przyciągania na wszystkie inne społeczności. Siła ta jest proporcjonalna do wielkości danego ośrodka oraz jego bieżącej kondycji gospodarczej i odwrotnie proporcjonalna do odległości dzielącej badane wspólnoty. W ten sposób miasta przyciągają więcej migrantów i z większego zasięgu niż osady wiejskie. Siły nacisku poszczególnych społeczności w pewien sposób się równoważą, a miejscowości wiejskie leżące pod dużym miastem mogą korzystać ze strumieni migracyjnych płynących ku miastu, przejmując zwłaszcza osoby szukające tańszych warunków życia. Model grawitacyjny nie abstrahuje przy tym od wielkości populacji wysyłającej migrantów, co trzeba mieć na uwadze, gdy bada się okres eksplozji ludnościowej (zwłaszcza na obszarach wiejskich) albo miasto jako obszar wysyłający. Zgodnie z zasadą grawitacyjną dobra sytuacja gospodarcza danego ośrodka wpływa na jego dodatnie saldo migracji i drenaż słabiej rozwiniętych obszarów przez wartościową siłę roboczą. Dla epoki przednowoczesnej można to mierzyć (ale tylko w przybliżeniu) rejestrami przyjęć nowych obywateli miast, gdyż zawarte tam dane o dysponentach poszczególnych technologii pozwalają określić ich przepływ między obszarami znajdującymi

⁶⁰ Daniel Roche, „Contrôle de la mobilité et des migrants: Principes et pratiques”, w: *Police et migrants: France, 1667–1939*, red. Marie-Claude Chaleard i in. (Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2001); Paul-André Rosental, *Les sentiers invisibles: Espace, familles et migrations dans la France du XIXe siècle* (Paris: Éditions de l'EHESS, 1999); tenże, „La migration des femmes (et des hommes) en France au XIXe siècle”, *Annales de démographie historique* 107 (2004): 107–135.

⁶¹ Hayhoe, *Strangers*, 78–79; Rosental, *Les sentiers invisibles*, 53.

⁶² Hayhoe, *Strangers*, 30–31.

się w różnej kondycji ekonomicznej⁶³. Dla zobrazowania zjawisk migracyjnych w Europie środkowej w XVI–XVIII wieku spisów nowych obywateli polskich miast użył niedawno Jaroslav Miller⁶⁴.

Jan Lucassen wskazał, że historycy dysponują bardzo ograniczonymi źródłami do migracji związanych z rynkiem pracy⁶⁵, rośnie więc „mikrohistoryzujące” podejście do migrantów, opieranie się na źródłach o charakterze sądowym, a więc narracyjnym, stosowanie studiów przypadku jednostki, rodziny i społeczności lokalnych dla prób wyjaśniania tak nieoczywistych w źródłach kwestii, jak motywacje do przemieszczeń⁶⁶. W ujęciu narodowym można bowiem poznać uśrednione wskaźniki migracji, ale dopiero na poziomie lokalnym zbadamy, jak mobilność wpływała na życie społeczne i jego regulowanie⁶⁷. Można odnieść to podejście do metody biograficznej, wyjaśniającej zjawisko migracji poprzez rekonstrukcję historii życia, a także metody etnograficznej, bliskiej historykom ze względu na podobny charakter źródeł, jakimi dysponują⁶⁸. Pokrewna temu jest metoda etnosondażu – wielopoziomowa, wyjaśniająca przyczyny zjawisk migracyjnych, zwłaszcza przemieszczeń nielegalnych i cyrkulacji, a zarazem przybliżająca życie migrantów. Pozwala ona uzupełniać dane zagregowane w statystykach państwowych, przewyżczając ich ograniczenia⁶⁹. Poniekąd można tu odnieść się do opublikowanej w 2010 roku syntezy wielokierunkowego podejścia do badania dawnych migracji: historycznego, biologicznego, językowego i antropologicznego⁷⁰. Redaktorami tomu byli wybitni badacze dawnych migracji, Jan Lucassen, Leo Lucassen oraz Patrick Manning.

Wspomniany Patrick Manning zwrócił uwagę na migracje międzyspołeczne (*cross-community*) i proces zmiany społecznej, np. dokonujący się w migracjach wiejsko-miejskich⁷¹. Jednak rozwój tych migracji uzależniony jest od czynnika

⁶³ Anne McCants, „Internal Migration in Friesland, 1750–1805”, *Journal of Interdisciplinary History* 22 (1992), 3: 395–396; Hayhoe, *Strangers*, 125; Michał B. Pietrzak, Justyna Wilk, Stanisław Matusik, „Analiza migracji wewnętrznych w Polsce z wykorzystaniem modelu grawitacji”, *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica* 293 (2013): 27–37.

⁶⁴ Miller, *Urban Societies*.

⁶⁵ Jan Lucassen, *Migrant Labour in Europe, 1600–1900: The Drift to the North Sea* (London: Croom Helm, 1987), 78. Zob. Marie L. Nagata, „Migration and Networks in Early Modern Kyoto, Japan”, *International Review of Social History* 47 (2002): 243–259.

⁶⁶ Ella Viitaniemi, *Urban Seasonal Workers and Rural Church Constructions in Eighteenth-Century Finland*, w: *Migration and Multi-ethnic Communities*, 149–150.

⁶⁷ Hayhoe, *Strangers*, 3–4.

⁶⁸ Viitaniemi, *Urban Seasonal Workers*, 149–150.

⁶⁹ Douglas S. Massey, „The Ethnosurvey in Theory and Practice”, *International Migration Review* 21 (1987): 1498–1522; tenże, „Social Structure, Household Strategies and the Cumulative Causation of Migration”, *Population Index* 56 (1990), 1: 3–26.

⁷⁰ Jan Lucassen, Leo Lucassen, Patrick Manning, red., *Migration History in World History*.

⁷¹ Patrick Manning, *Migration in World History. Theme in World History Series* (London: Routledge, 2005).

władzy, różnic stanowych oraz skłonności migrantów do przyjęcia wymogów społeczności, w której się zatrzymali. Manning podkreśla, że analiza musi dotyczyć nie tylko typowych migrantów, którzy przechodzą z punktu A do punktu B i stabilizują się, ale też takich rodzajów migrantów, jak najeźdźcy, wędrowcy czy mieszkańcy czasowi⁷². Na podstawie teorii Manninga Jan i Leo Lucassenowie zaproponowali ostatnio koncepcję wskaźnika migracji międzykulturowych (*cross-cultural migration rate*, CCMR) i zastosowali ją w długim przekroju czasowym (1500–1900) i przestrzennym (Europa i Azja)⁷³. Warto przybliżyć ją jako próbę połączenia badań nad epoką wczesnonowoczesną i nowoczesną w migracjach. Definicja migracji została przez badaczy potraktowana w sposób szeroki i mniej skoncentrowany na państwie. Uczyniono tak dla wyjaśnienia zmian społecznych dotyczących człowieka w całym jego życiu. Chodziło tu o głębsze zrozumienie efektów ludzkiej mobilności w kontekście np. sposobów budowania społeczeństwa, eksploatacji zasobów naturalnych, formowania zależności pracowniczych, klasyfikacji społecznej i wzajemnego traktowania⁷⁴. Ujęcie długookresowe ma pomóc lepiej poznać przepływy międzykulturowe oraz pojęcie polityki państwowej i obywatelstwa w kontekście społecznym⁷⁵. Holenderscy badacze za Stevem Hochstadtem podnoszą rolę migracji wewnętrznych, skupienie się na społecznościach lokalnych i rodzinach wysyłających ludzi na wędrowną, migrantach jednostkowych, ale też na ludziach niemigrujących, żyjących zarówno w społecznościach wysyłających, jak i przyjmujących migrantów. Według Lucassenów integracja i asymilacja w długim trwaniu paradoksalnie prowadzi do stagnacji i osłabienia możliwości rozwoju społecznego, gdyż zanika doświadczenie międzykulturowe. A doświadczenie to niesie właśnie migracja⁷⁶.

Koncepcja wskaźnika CCMR ma obliczać prawdopodobieństwo doświadczenia przez jednostkę migracji międzykulturowej przynajmniej raz w jej cyklu życia. Przy dostępności odpowiednich danych badanie to można stosować w zmiennej skali przestrzennej, od pojedynczego miasta do kontynentu. Polega to na utworzeniu sześciu kategorii migracji mierzonych w odcinkach pięćdziesięcioletnich. Ujęcie owo wymaga jednak odpowiednich źródeł, obejmujących większość ruchów międzykulturowych na danym terytorium⁷⁷: migracje do miast, kolonizacja (przemieszczenia do obszarów wiejskich na danym terytorium), migracje sezonowe (ludzie pozostający na nowym obszarze nie dłużej niż rok i dotyczy to głównie chłopów migrujących między regionami rolniczymi),

⁷² Manning, *Migration*, 8–9.

⁷³ Lucassen, Lucassen, „Theorizing”, 445–475.

⁷⁴ Tamże, 457.

⁷⁵ Tamże, 445–475.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Tamże, 448–449.

migracje czasowe wieloletnie (trwające więcej niż rok; tu mogą znaleźć się żołnierze, żeglarze, rzemieślnicy). Do obliczenia całkowitej stopy migracji mierzy się również w dodatkowych dwóch kategoriach osoby opuszczające badane terytorium (emigracja) oraz napływające (imigracja). Następnie oblicza się stosunek sumy migracji geograficznych do zaludnienia danego obszaru w wyznaczonym okresie⁷⁸. Mankamentem tego podejścia jest jedynie minimalny pomiar migracji międzykulturowych, jak i pominięcie faktu, że wielu ludzi w swym życiu doświadczyło różnych typów mobilności. Jednak według Lucassenów jego użycie, biorąc także pod uwagę przemieszczenia wewnętrzne, a zwłaszcza okresowe, pozwoliło na potwierdzenie, że mobilność była immanentną cechą społeczeństw Azji i Europy przed XIX stuleciem, kiedy to z powodu coraz tańszego i masowego transportu (parowce, pociągi) możliwy był większy odpływ chłopów do miast Europy, a także emigracja na kontynent amerykański⁷⁹. Szczególnie istotnym elementem koncepcji Lucassenów jest migracja związana z urbanizacją, głównie zaś wewnętrzne migracje do miast z obszarów wiejskich; samo zjawisko migracji badacze określają jako „rozmowę o mieście”⁸⁰. Ten typ przemieszczeń poddano analizie na obszarze całego kontynentu europejskiego, bez rozróżnienia na narody. Jak wyjaśniają badacze, różnica jest taka, że osiedlający się w Paryżu chłop rumuński miał większy dystans kulturowy i mniej bezpieczny status prawny niż chłop francuski, więc w jego wypadku proces stabilizacji w miejscu docelowym mógł być trudniejszy i dłuższy⁸¹. Zdaniem Lucassenów aż do wybuchu I wojny światowej różnice kulturowe mieszkańców miast i wsi były znaczne, a migranci najpierw doświadczeni socjalizacji w społeczności wiejskiej, by następnie nabyć doświadczenie międzykulturowe poprzez konieczność dostosowania się do miejskiego życia, jego norm, wartości, instytucji i sieci społecznych⁸².

W długim trwaniu miasta uznawane są przez historyków migracji za „główne motory innowacji i tworzenia dobrobytu społeczeństwa”⁸³. Dla zrozumienia, jak zmiany kulturowe wpływały na ludzi przenoszących się do miast, liczbę odwiedzających je lub osiedlających się tam należy konfrontować z zasadami

⁷⁸ Tamże, 449–450.

⁷⁹ Tamże, 450–452. Interesująco prezentuje się konstatacja Lucassenów o migrujących na dalekie dystanse żołnierzach dwóch wojen światowych, którzy byli nośnikami zmian społecznych po powrocie do domu (np. afroamerykańscy żołnierze stacjonujący przez kilka lat w Niemczech po 1945 r. i w czasie zimnej wojny, gdzie nie doświadczyli segregacji rasowej, a po powrocie do USA wpływali na aktywizację ruchu zrównania praw obywatelskich białych i czarnych obywateli); tamże, 452–455.

⁸⁰ Jan Lucassen, Leo Lucassen, Patrick Manning, wstęp do *Migration History in World History*, 3.

⁸¹ Lucassen, Lucassen, „Theorizing”, 455.

⁸² Tamże, 456.

⁸³ Tamże, 457.

członkostwa (obywatelstwa) miejskiego, kwalifikacjami i kapitałem dostarczanym przez przybyszy i pożądanym przez miasto⁸⁴. Członkostwo przyjmujących społeczeństw określa, w jakim stopniu przybysze mogą wchodzić w interakcje z mieszkańcami i jak struktura społeczna jest zorganizowana⁸⁵. Można przez to starać się określić szybkość transformacji migrantów, stopień nierówności dostępu do infrastruktury miejskiej, opieki socjalnej w zależności od posiadanego kapitału kulturowego i technologicznego migrantów, ale też otwartość miasta pod względem płci czy etnicznym⁸⁶. Z jednej strony absorpcja wyselekcjonowanych migrantów wpływa na bogactwo miasta, na nowe drogi myślenia, tworzenie przepisów i wyznawane wartości oraz szybszą zmianę społeczną. Z drugiej strony same miasta mogą transformować kulturę przyniesioną przez migrantów (np. zastępować rodzinne systemy wsparcia dla opieki nad osobami chorymi i starszymi czy dla redukcji ryzyka bezrobocia formami instytucjonalnymi). Migranci jednak mogą starać się ocalić swą pierwotną kulturę wyznania czy języka, opierać się pełnej asymilacji czy integracji np. przez małżeństwa zawierane wyłącznie w obrębie własnej sieci społecznej⁸⁷.

Biorąc pod uwagę badanie nierówności w rozwoju społecznym⁸⁸, Lucassenowie starają się odpowiedzieć, na ile migracja i migranci przyczynili się do zmian społecznych w społecznościach oddających i przyjmujących⁸⁹. Zaprezentowana koncepcja służy więc analizie migracji na różnym poziomie przestrzennym, zbadaniu wpływu migracji na miejsca docelowe, jak i obszary opuszczone, z którymi migranci pozostają w relacjach (pobyty czasowe, więzi różnego typu) i gdzie mogą wrócić.

Podsumowanie

Można stwierdzić, że współcześni badacze historii migracji w dobie przednowoczesnej poszukują wciąż nowych rozwiązań metodologicznych i źródeł. Zaleca się łączenie nie tylko metod oraz źródeł ilościowych i jakościowych, ale też wyjście ponad skalę państwową. Warto rozważyć rozciąganie pola obserwacji na całe kontynenty dla analiz porównawczych, ale istotne jest wyjście od poziomu

⁸⁴ Tamże; Bert De Munck, Anne Winter, red., *Gated Communities? Regulating Migration in Early Modern Cities* (Burlington, VT: Ashgate, 2012).

⁸⁵ Lucassen, Lucassen, „Theorizing”, 457–458.

⁸⁶ Margaret C. Jacob, *Strangers Nowhere in the World: The Rise of Cosmopolitanism in Early Modern Europe* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006).

⁸⁷ Lucassen, Lucassen, „Theorizing”, 458–459, 461.

⁸⁸ Ian Morris, *The Measure of Civilization: How Social Development Decides the Fate of Nations* (Princeton: Princeton University Press, 2013).

⁸⁹ Lucassen, Lucassen, „Theorizing”, 459–460.

mikro, rozpoznanie motywów przemieszczeń, sytuacji środowiska wyjściowego migrantów, roli rodziny i społeczności lokalnej, a przede wszystkim sieci migracyjnych. Jednocześnie zachęca się do obserwacji w długim trwaniu, do łączenia epoki przedindustrialnej i industrialnej. Ma to pozwolić lepiej zrozumieć świat globalnych przemieszczeń, w którym dziś funkcjonujemy. Migracje stanowiły nieodłączony składnik codzienności wczesnonowożytnej. Dzięki badaniom masowym dowodzi się, że mobilność niższych warstw społecznych była podstawą wiejskich i miejskich gospodarek ówczesnej Europy. Dostrzeżone zjawiska migracji pozwalają na nowe podejście badawcze także dla ziem polskich, chociaż dysponujemy nieco odmiennym zasobem źródłowym. Nie powinno to jednak zniechęcać od podejmowania prób dialogu z nauką światową.

Bibliografia

Źródła internetowe

BRILL. Dostęp 12.03.2019. www.brill.com/view/journals/jmh/jmh-overview.xml.

EAUH. Dostęp 15.03.2018. www.eauh2018.ccmgs.it.

ESSHC. Dostęp 15.03.2018. www.esshc.socialhistory.org.

SSHA. Dostęp 15.03.2018. www.ssha2019.ssha.org.

WEHC. Dostęp 15.03.2018. www.wehc2018.org.

Opracowania

Andersson, Martin. *Migration i 1600-talet Sverige: Älvsborgs lösen 1613–1618*. Malmö: Universus Academic Press, 2018.

Arrizabalaga, Marie-Pierre. „Mixed Marriages Among French Immigrants in Southern California, 1880–1950”. W: *Intermarriage throughout History*, red. Luminița Dumănescu, Daniela Mârza, Marius Eppel, 426–450. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014.

Bade, Klaus J., Pieter C. Emmer, Leo Lucassen, Jocen Oltmer, red. *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe from the 17th Century to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Borcheid, Peter. „Romantic Love or Material Interest: Choosing Partners in Nineteenth-Century Germany”. *Journal of Family History* 11 (1986): 157–168.

Clark, Peter. „Migration in England during the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries”. *Past and Present* 83 (1979), 1: 57–90.

Clark, Peter. „The Migrant in Kentish Towns, 1580–1640”. W: *Crisis and Order in English Towns, 1500–1700: Essays in Urban History*, red. Peter Clark, Paul Slack, 117–263. London: Routledge, 1972.

Collins, James B. „Translation de Domicile: Rethinking Sedentarity and Mobility in the Early Modern French Countryside”. *French History* 20 (2006): 387–340.

- Day, Cathy. „Geographic Mobility in Wiltshire, 1754–1914”. *Local Population Studies* 89 (2012): 50–75.
- De Munck, Bert, Anne Winter, red. *Gated Communities? Regulating Migration in Early Modern Cities*. Burlington, VT: Ashgate, 2012.
- Dupâquier, Jacques. „Sédentarité et mobilité dans l'ancienne société rurale. enracinement et ouverture, faut-il vraiment choisir?” *Histoire et sociétés rurales* 18 (2002): 121–135.
- Ganiage, Jean. *Trois villages d'Île-de-France au XVIIIe siècle: Étude démographique*. Paris: Presses universitaires de France, 1963.
- Gierszewski, Stanisław. *Obywatele miast Polski przedrozbiorowej*. Warszawa: PWN, 1973.
- Green, Nancy L. „Changing Paradigms in Migration Studies: From Men to Women to Gender”. *Gender & History* 24 (2012): 782–798.
- Grulich, Josef. *Migrace mestskeho a vesnickeho obyvatelstva. Farnost Ceske Budejovice 1750–1824*. České Budějovice: Nová tiskárna Pelhřimov, 2013.
- Grulich, Josef. *Migrační strategie: Město, předměstí a vesnice na panství České Budějovice ve druhé polovině 18. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2018.
- Grulich, Josef. *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2008.
- Harzig, Christiane, Dirk Hoerder, Donna R. Gabaccia. *What is Migration History?* Malden, MA: Polity Press, 2009.
- Hayhoe, Jeremy. *Strangers and Neighbours: Rural Migration in Eighteenth-Century Northern Burgundy*. Toronto: University of Toronto Press, 2016.
- Hochstadt, Steve. *Mobility and Modernity: Migration in Germany, 1820–1989*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999.
- Hoerder, Dirk. *Cultures in Contact: World Migrations in the Second Millennium*. Durham, NC: Duke University Press, 2002.
- Hoerder, Dirk. „Migration and Cultural Contact in the Emergence of Rus'-land, Sixth to Nineteenth Centuries”. *Journal of Migration History* 3 (2017): 179–209.
- Holden, Lars, Svetlana Boudko. „The Norwegian Historic Population Register and Migration”. *Journal of Migration History* 4 (2018): 249–263.
- Hollingsworth, Thomas Henry. „Historical Studies of Migration”. *Annales de démographie historique*, 1970, 87–96.
- Jacob, Margaret C. *Strangers Nowhere in the World: The Rise of Cosmopolitanism in Early Modern Europe*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006.
- Jawor, Grzegorz. *Ludność chłopska i społeczności wiejskie w województwie lubelskim w późnym średniowieczu (schyłek XIV–początek XVI wieku)*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1991.

- Kiełbicka, Aniela. *Zbiegostwo chłopów w województwie krakowskim na przełomie XVI i XVII wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989.
- Kok, Jan, Henk Delger. „Bridegrooms and Biases: A Critical Look at the Study of Intergenerational Mobility on the Basis of Marriage Certificates”. *Historical Methods* 31 (1998), 3: 113–121.
- Kuklo, Cezary. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009.
- Kuklo, Cezary. „Główne kierunki migracji na ziemiach polskich do końca XVIII wieku”. W: *Migracje: dzieje, typologia, definicje*, red. Antoni Furdal, Włodzimierz Wysocki, 148–156. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006.
- Kuklo, Cezary. „Rodzina chłopska w dawnej Polsce w świetle historiografii powojennej”. W: *Z zagadnień prawa rolnego, cywilnego i samorządu terytorialnego. Księga Jubileuszowa profesora Stanisława Prutisa*, red. Jerzy Bieluk i in., 169–180. Białystok: Temida 2, 2012.
- Leeuwen, Marco H.D. van, Ineke Maas. „Endogamy and Social Class in History: An Overview”. *International Review of Social History* 50 (2005): 1–23.
- Lucassen, Jan. *Migrant Labour in Europe, 1600–1900: The Drift to the North Sea*. London: Croom Helm, 1987.
- Lucassen Jan, Leo Lucassen. „From Mobility Transition to Comparative Global Migration History”. *Journal of Global History* 6 (2011): 299–307.
- Lucassen Jan, Leo Lucassen. „The Mobility Transition Revisited, 1500–1900: What the Case of Europe Can Offer to Global History”. *The Journal of Global History* 4 (2009): 347–377.
- Lucassen Jan, Leo Lucassen. „Theorizing Cross-Cultural Migrations: The Case of Eurasia since 1500”. *Social Science History* 41 (2017): 445–475.
- Lucassen, Jan, Leo Lucassen, Patrick Manning, red. *Migration History in World History. Multidisciplinary Approaches*. Leiden-Boston: Brill, 2010.
- Manning, Patrick. *Migration in World History*. London: Routledge, 2005.
- Massey, Douglas S. „Social Structure, Household Strategies and the Cumulative Causation of Migration”. *Population Index* 56 (1990): 3–26.
- Massey, Douglas S. „The Ethnosurvey in Theory and Practice”. *International Migration Review* 21 (1987): 1498–1522.
- McCants, Anne. „Internal Migration in Friesland, 1750–1805”. *Journal of Interdisciplinary History* 22 (1992): 387–409.
- Miller, Jaroslav. *Urban Societies in East-Central Europe, 1500–1700*. Hampshire: Aldershot, 2008.
- Moch, Leslie Page. *Moving Europeans: Migration in Western Europe since 1650*. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press, 1992.
- Moch, Leslie Page. *The Pariahs of Yesterday: Breton Migrants in Paris*. Durham, NC: Duke University Press, 2012.

- Morris, Ian. *The Measure of Civilization: How Social Development Decides the Fate of Nations*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2013.
- Nagata, Marie L. „Migration and Networks in Early Modern Kyoto, Japan”. *International Review of Social History* 47 (2002): 243–259.
- Ojala-Fulwood Maija, Ulla Ijäs, Pirita Frigren. „Mobility from the Long Term Perspective”. W: *Migration and Multi-ethnic Communities. Mobile People from the Late Middle Ages to the Present*, red. Maija Ojala-Fulwood, 1–26. Berlin–Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2018.
- Okólski, Marek, Agnieszka Fihel. *Demografia. Współczesne zjawiska i teorie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2012.
- Oris, Michel. „The History of Migration as a Chapter in the History of the European Family: An Overview”. *The History of the Family* 8 (2003), 2: 187–215.
- Osterhammel, Jürgen. *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton: Princeton University Press, 2014.
- Pain, Andrew J., Malcolm T. Smith. „Do Marriage Horizons Accurately Measure Migration? A Test Case from Stanhope Parish, County Durham”. *Local Population Studies* 33 (1984): 44–48.
- Pietrzak, Michał B., Justyna Wilk, Stanisław Matusik. „Analiza migracji wewnętrznych w Polsce z wykorzystaniem modelu grawitacji”. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica* 293 (2013): 27–37.
- Poniat, Radosław. „Ludzie luźni w społeczeństwie Rzeczypospolitej szlacheckiej w kontekście badań nad cyklem życia”. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 73 (2013): 51–77.
- Poniat, Radosław. *Służba domowa w miastach na ziemiach polskich od połowy XVIII do końca XIX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2014.
- Pooley, Collin G. „Local Histories of Migration and Mobility”. *Local Population Studies* 100 (2018): 52–59.
- Pooley, Collin G. *Mobility, Migration and Transport: Historical Perspectives*. Lancaster: Palgrave Macmillan, 2017.
- Pooley, Colin G., Jean Turnbull. *Migration and Mobility in Britain since the Eighteenth Century*. London: UCL Press, 1998.
- Prak, Maarten. *Citizens without Nations. Urban Citizenship in Europe and the World, c.1000–1789*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Puschmann, Paul, Nina Van den Driessche, Koen Matthijs, Bart Van de Putte. „Paths of Acculturation and Social Inclusion. Migration, Marriage Opportunities and Assortative Mating by Geographic Origin in Antwerp, 1846–1920”. *Journal of Migration History* 2 (2016): 177–207.
- Roche, Daniel. „Contrôle de la mobilité et des migrants: Principes et pratiques”. W: *Police et migrants: France, 1667–1939*, red. Marie-Claude Chaleard i in., 23–32. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2001.
- Rosental, Paul-André. „La migration des femmes (et des hommes) en France au XIXe siècle”. *Annales de démographie historique* 107 (2004): 107–135.

- Rosental, Paul-André. *Les sentiers invisibles: Espace, familles et migrations dans la France du XIXe siècle*. Paris: Éditions de l'EHESS, 1999.
- Sharpe, Pamela. *Women, Gender and Labour Migration. Historical and Global Perspective*. London–New York: Routledge, 2001.
- Shephard, Edward J., Jr. „Social and Geographic Mobility of the Eighteenth-Century Guild Artisan: An Analysis of Guild Receptions in Dijon, 1700–1790”. W: *Work in France: Representations, Meaning, Organization and Practice*, red. Steven L. Kaplan, Cynthia J. Koepp, 97–130. Ithaca–New York: Cornell University Press, 1986.
- Skeldon, Ronald. „Migration Transitions Revisited: Their Continued Relevance for the Development of Migration Theory”. *Population Space and Place* 18 (2012): 154–166.
- Smolarkiewicz, Elżbieta. „Migracje a przemiany miast”. *Człowiek i Społeczeństwo* 37 (2014): 27–40.
- Snell, Keith D.M. „English Rural Societies and Geographical Marriage Endogamy”. *Economic History Review* 55 (2002), 2: 262–298.
- Snell, Keith D.M. *Parish and Belonging: Community, Identity, and Welfare in England and Wales, 1700–1950*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Souden, David Charles. „Internal and Medium Distance Migration in Early Modern Great Britain, 1500–1750”. W: *Les migrations internes et à moyenne distance en Europe, 1500–1900*, red. Antonio Eiras Roel, Ofelia Rey Castelao, 101–126. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1994.
- Souden, David Charles. „Movers and Stayers in Family Reconstitution Populations”. *Local Population Studies* 33 (1984): 11–28.
- Szołtysek, Mikołaj. „Households and Family Systems”. W: *The Oxford Handbook of Early Modern European History, 1350–1750*. T. 1: *Peoples and Place*, red. Hamish Scott, 314–341. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Szołtysek, Mikołaj. *Rethinking East-Central Europe: Family Systems and Co-residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth*. Bern: Peter Lang, 2015.
- Viitaniemi, Ella. „Urban Seasonal Workers and Rural Church Constructions in Eighteenth-Century Finland”. W: *Migration and Multi-ethnic Communities. Mobile People from the Late Middle Ages to the Present*, red. Maija Ojala-Fulwood, 147–168. Berlin–Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2018.
- Walaszek, Adam. *Migracje Europejczyków: 1650–1914*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007.
- Whyte, Ian D. *Migration and Society in Britain, 1550–1830*. New York: Palgrave Macmillan, 2000.
- Wyźga, Mateusz. „Geneza dwugłosu w sprawie mobilności chłopów staropolskich” [w druku].
- Wyźga, Mateusz. *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI–XVIII wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2019 [w druku].
- Wyźga, Mateusz. „Ludzie rodowici i migranci – czy słuszny podział? Wokół książki Jeremy’ego Hayhoe’a *Strangers and Neighbours. Rural Migration in*

- Eighteenth-Century Northern Burgundy*, Toronto: University of Toronto Press 2016, ss. 274". *Przeszłość Demograficzna Polski* 40 (2018).
- Wyżga, Mateusz. „Mobilność i migracje chłopów do miast polskich doby preindustrialnej: z badań nad mikroregionem krakowskim”. *Przeszłość Demograficzna Polski* 37 (2015): 95–128.
- Wyżga, Mateusz. „Were Peasants Able to Move in Feudal Poland? Tracking the Determinants of Internal Migrations, 1501–1800”. *Romanian Journal of Population Studies* 12 (2018): 5–20.
- Zelinsky, Wilbur. „The Hypothesis of the Mobility Transition”. *Geographical Review* 61 (1971): 219–249.
- Zucca-Micheletto, Beatrice. „La migration comme processus: dynamiques patrimoniales et parcours d’installation des immigrés dans l’Italie moderne (Turyn au XVIIIe siècle)”. *Annales de démographie historique* 124 (2012): 43–64.
- Zucca-Micheletto, Beatrice. „Travail, immigration et relations sociales à travers les parcours d’individus et familles d’une ville de l’Ancien Régime (Turin, XVIIIe siècle)”. *L’Atelier du Centre de recherches historiques*. Dostęp 14.03.2019. www.journals.openedition.org/acrh/1702.

Ze współczesnych badań nad mobilnością w Europie przednowoczesnej

Streszczenie

Współczesne badania historii migracji w Europie przednowoczesnej koncentrują się na niedocenianych dotąd elementach ruchliwości społecznej. Zachęca się w nich do używania szerokiej podstawy źródłowej i poszukiwania nowych materiałów, jak również łączenia metod masowych i podejścia mikrohistorycznego. Istotne okazuje się podejście oddolne, badanie społeczności lokalnych i ludzkiej mikromobilności, związanej z cyrkulacją i przestrzenią życia codziennego. Zjawiska te przekładają się na migracje międzywiejskie i wiejsko-miejskie, tworząc zaplecze urbanizacji oraz zmiany społecznej. Nadto wskazuje się na badanie społeczności wysyłających i przyjmujących migrantów, jak również osób niemigrujących. Coraz bardziej docenia się rolę przemieszczeń wewnętrznych: krótkodystansowych i czasowych. Okazuje się, w różnych częściach kontynentu mechanizmy migracji oraz natężenie przemieszczeń były podobne (nawet w państwach z istniejącym poddaństwem chłopskim). Badacze epoki przedindustrialnej przekonują, że wzrost migracji w XIX wieku wynikał z nałożenia się nowych zjawisk, takich jak industrializacja, postęp urbanizacji i coraz tańszy transport zbiorowy, na istniejące od dawna wzorce migracji, zwłaszcza ludzi niższych stanów społecznych.

Recent Research on Mobility in Preindustrial Europe

Summary

Present-day research on the history of migrations focuses on certain previously unappreciated elements of social mobility. The prevailing postulate is to rely on an extensive source base and seek new materials, and also to combine mass methods with a microhistorical approach. Furthermore, a bottom-to-top approach is important in the study of local communities and human micromobility involved in the circulation and space of everyday life. These phenomena translate into inter-rural and rural-to-urban migrations, providing the conditions and resources for urbanization and social change. Moreover, emphasis has been shifting towards the study of the communities that sent off and received migrants, as well as people refraining from migration. There has been growing appreciation for the role of internal migrations – short-distance and temporary movements. It turns out that the migration mechanisms and the intensity of movements were similar in various parts of the continent (even in countries where serfdom persisted). Researchers of the preindustrial era argue that the growth of migration in the nineteenth century resulted from the coincidence of various new developments, such as industrialization, progressing urbanization and increasingly affordable public transport, with long-existing migration patterns, especially with regard to the lower orders of society.